

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA POST- KONFLİKT QURUCULUĞUNUN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

№ 4 (5)-2022

Şəfa ƏLİYEV,
i.e.d.,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin professoru,
UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar
Mərkəzinin rəhbəri

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğunun strateji aspektləri

Şəfa ƏLİYEV,

i.e.d., Sumqayıt Dövlət Universitetinin professoru,
UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri

Müasir dövrümüzdə işğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsi, yeni yaradılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dirçəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyası strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətlərdə konseptual yanaşmaların formalaşdırılması, prioritet və daha səmərəli fəaliyyət mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi daha dərin elmi-iqtisadi araşdırmaları tələb edir. Bu baxımdan, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri – 2020-ci ildəki 44 günlük Vətən müharibəsində Ermənistan üzərində qələbəmizin ikiilliyinə həsr edilmiş və İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi (İİTKM) tərəfindən hazırlanan “Yeni Qarabağnamə: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğu” kitabı ciddi maraq doğurur.

Elmi redaktoru İİTKM-in icraçı direktoru Vüsal Qasımlı olan monoqrafiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Böyük Elmi Şurasının 2022-ci il 12 sentyabr tarixli qərarına əsasən nəşrə tövsiyə edilib. Maraqlıdır ki, ümumilikdə monoqrafiyada 11 müəllifin araşdırmasına yer verilib. Monoqrafiya Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan post-konflikt quruculuğundan bəhs edir.

Burada davamlı sülhün təmin olunması və kommunikasiyaların açılması, sosial siyasət, yeni dövlət idarəetmə modeli, ərazilərin minalardan və partlamamış hərbi sursatlardan təmizlənməsi fəaliyyəti, iqtisadi və sosial infrastrukturun yaradılması, dövlət təşviqilə iqtisadiyyatın canlandırılması, yaşayış məntəqələrinin planlı bərpası, əhalinin böyük qayıdışının təşkil edilməsi, Ermənistanın beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi və Qarabağ həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması siyasəti ayrı-ayrı bölümlərlə təqdim olunmuşdur.

Qeyd olunur ki, Azərbaycan 2020-ci ildə 44 gün ərzində beşinci nəsil müharibə aparmaqla, torpaq bütünlüyünü təmin etməyin çağdaş nümunəsini deyil, həm də ekosid, urbisid və etnosid cinayətlərinə rəğmən post-konflikt quruculuğunu da daxili imkanları hesabına və daha yüksək səviyyədə təşkil etməklə yeni bir model ortaya qoydu.

Kitabda vurğulanır ki, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin və birinci xanım Mehriban Əliyevanın işğaldan azad olunan ərazilərimizə mütəmadi səfərləri də quruculuq işlərinin intensiv həyata keçirilməsinə xüsusi zəmin yaradır. Bu işğaldan azad olunan ərazilərimizin daha qısa zamanda bərpasının Azərbaycan üçün prioritetliyini bir daha əyani olaraq ifadə edir.

Monoqrafiyada qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 7 iyul 2021-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında" Fərmanına əsasən Qarabağ iqtisadi rayonu (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları) və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmışdır. Eyni zamanda, Qərargahın nəzdində katiblik və kommunikasiya funksiyasının yerinə yetirilməsi və zəruri analitik-təşkilati dəstək göstərilməsi məqsədilə İdarələrarası Mərkəz formalaşdırılmışdır.

Qarabağ iqtisadi rayonu, Şuşa, Zəngilan üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri təsis edilmişdir. Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi yanında Qarabağ Regional Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi təşkil olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa, tikinti və idarəetmə xidməti göstərmək üçün müvafiq publik hüquqi şəxslər yaradılmışdır. Qarabağ Dirçəliş Fondu isə işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafı üçün maliyyə dəstəyinin göstərilməsini və sərmayələrin cəlb edilməsini, bu sahədə "dövlət-özəl tərəfdaşlığı"nın inkişaf etdirilməsini, habelə ölkə daxilində və xaricində zəruri təşviqat işlərini həyata keçirən publik hüquqi şəxsdir.

Müsbət cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, kitabda post-konflikt quruculuğunda Azərbaycan modeli verilir. Bildirilir ki, Azərbaycan post-konflikt quruculuğunda öz resurslarına güvənməklə və yeni idarəetmə modeli formalaşdırmaqla həm də özünəməxsus model yaradır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzura həyatın geri qayıtması prosesi isə Dördüncü Sənaye İnqilabı və Davamlı İnkişaf Məqsədləri ilə həmahənglik təşkil etməklə bölgəni – SMART regiona çevirməyi hədəfləyir.

Monoqrafiyada Ağdam, Füzuli, Şuşa, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcər rayonlarının Baş planları haqqında ətraflı məlumatlar verilir. Tədqiqatçılar üçün qiymətli olan xəritələr təqdim edilir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə post konflikt quruculuğunda isə dövlət sərmayələri katalizator, qeyri-dövlət sərmayələri isə drayver olacaq. Kitabda göstərilir ki, işğaldan azad olunan ərazilərdə bərpa-quruculuq işlərinə isə hətta Vətən müharibəsinin gedişində başlanılmışdır və ötən müddətdə təxminən 5 milyard manat vəsait xərclənmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadiyyatın altı əsas istiqamət üzrə inkişafı gözlənilir: kənd təsərrüfatı, ərzaq sənayesi, dağ-mədən sənayesi, "yaşıl enerji", nəqliyyat-logistika və turizm. Təbii-iqlim şəraiti, tarixi ənənə, coğrafi yerləşmə və demoqrafik potensiala uyğun olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilərin əsas inkişaf drayverləri də müəyyənləşir. 100 min nəfərlik Ağdam şəhəri yüngül sənaye və xidmət mərkəzi, Araz boyunca düzülən Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları nəqliyyat-logistika qovşağı və əkinçilik, Kəlbəcər və Laçın rayonları dağ-mədən sənayesi, "yaşıl enerji", turizm, heyvandarlıq və Şuşa isə mədəniyyət paytaxtı olaraq yaradıcı sənayesi ilə bölgənin qravitasiya mərkəzlərinə çevrilir. Hesablamalar göstərir ki, 2030-cu ilə qədər Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələri Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun 5-10 faizi həddində iqtisadiyyata malik ola bilər.

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzində aparılmış "xərclər-buraxılış modeli" - əsasında hesablamalar Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvələri barədə təsəvvür yaradır. Burada iki yanaşma var: birincisi, multiplikator yanaşması, digəri isə sektorun özündən əvvəl (backward linkage) və özündən sonra (forward linkage) gələn sektorlara nə dərəcədə təsir göstərməsidir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə dirçəldilən iqtisadiyyat sahələri dörd əsas multiplikator üzrə effekt yaradır: buraxılış multiplikatoru, əmək gəliri multiplikatoru, məşğulluq multiplikatoru və əlavə dəyər multiplikatoru. Məsələn, aqrar və turizm sahələri daha çox məşğulluq, dağ-mədən sektoru daha çox əlavə dəyər, maliyyə-bank sektoru kimi sektorlar isə daha çox əmək gəliri yaradır. Eyni zamanda, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadi inkişaf ÜDM-in tərkibində xarici komponentin – qoyuluşun (input) optimallaşdırılmasına da xidmət edir, o cümlədən, ərzaq təhlükəsizliyini gücləndirir.

Kitabda qeyd olunur ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisinin bütün iqtisadi sektorlar kimi sənaye perspektivi də böyükdür. Xüsusilə regionun filiz və qeyri-filiz yataqları ilə zənginliyi bu iqtisadi rayonlarda dağ-mədən sənayesinin inkişafına imkan verir. Post-konflikt bərpa proseslərinin ən əhəmiyyətli elementlərindən biri də regionda insanların rifah səviyyəsini artıran mühüm iqtisadi infrastruktur obyektlərinin qurulmasıdır. Respublikamızın bir çox bölgələrində tətbiq olunan "xüsusi iqtisadi zonalar" iqtisadi təşviq metodu Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında da tətbiq olunmaqdadır.

Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisində iki xüsusi iqtisadi zona – "Ağdam Sənaye Parkı" və "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" sənaye parkları qurulur. İşğaldan azad olunan ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün müxtəlif imtiyazların, güzəştlər tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 10 dekabr 2021-ci il tarixli 3037 nömrəli "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Sərəncamı qəbul edilmişdir. Burada işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlara vergi, sosial sığorta, kommunal xidmətlər üzrə və xammal və materialların idxalı ilə bağlı gömrük güzəştlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

Monoqrafiyada işğaldan azad edilmiş rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri baxımından aparılmış təhlil və qiymətləndirmələrə əsasən bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının bərpası istiqamətləri müəyyən edilib, regionun kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə potensial istehsal həcmi proqnozlaşdırılıb. Belə ki, bölgədə Ağdam və Füzulinin işğala məruz qalmayan sahələri də nəzərə alınmaqla, azad olunmuş ərazilərdə təqribən 232,8 min hektar sahədə birillik və çoxillik əkinlərin aparılacağı, həmçinin 430 min baş iribuynuzlu, 1,6 milyon baş xırdabuynuzlu heyvanlardan ibarət fermaların qurulacağı gözlənilir.

Eyni zamanda, regionda tarixən mövcud olan üzümçülük, tütünçülük, baramaçılıq və arıçılıq sahələrinin bərpası və genişləndirilməsi həyata keçiriləcəkdir. Bundan əlavə, regionda yeni trend olaraq intensiv meyvəçilik sahəsinin inkişafı da geniş vüsət alacaq. Aparılmış qiymətləndirmələrə görə regionda kənd təsərrüfatı istehsalının bərpası hesabına ölkə üzrə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı həcmünün 8%-dən çox artacağı gözlənilir.

Təbii ki, nəzərdə tutulan bərpa tədbirlərinin həyata keçirilməsi və istehsalın təşkili üçün spesifik dəstək mexanizmlərinin həyata keçirilməsinə də ehtiyac var. Belə ki, hazırda ölkədə həyata keçirilən aqrar siyasət bu sahənin inkişafı məqsədlərinə xidmət edirsə, azad olunmuş ərazilərdə həm də kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası ilə bağlı müvafiq mexanizmlərin yaradılması ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

Şübhə yoxdur ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 16 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiqlənən "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi Böyük Qayıdışı daha da tezləşdirəcəkdir.

Birmənalı olaraq bildiririk ki, 30 il müddətdə Azərbaycanın güclənməsi naminə aparılan uzaqgörən xarici siyasətin və görülən sistemli işlərin məntiqi davamı işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması, bərpası və dayanıqlı inkişafının, milli iqtisadiyyata sürətli inteqrasiyasının və bu ərazilərə Böyük Qayıdışın təmin edilməsidir. Bu baxımdan işğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və bərpası prosesinə dolğun şəkildə işıqlandıran "Yeni Qarabağnamə: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğu" kitabının nəşri təqdirəlayiqdir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub və ondan hər kəs faydalana bilər. Xüsusən də bu kitab Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğu istiqamətində tədqiqat aparan doktorantlar, magistrələr, gənc tədqiqatçılar, professor-müəllimlər və mütəxəssislər üçün qiymətli, həm də əlçatan mənbədir.